

AYASULUK SERAMİKLERİNDEN ÖRNEKLERDE ORTA ASYA TÜRK SANATINDAN ETKİLER

Gülğün YILMAZ*

Özet

Ayasuluk İç Kale ve güney yamacında yer alan, surla çevrili Aziz Yuhanna Hac Kilisesi kompleksindeki kazı, restorasyon ve temizlik çalışmalarında ele geçen ve kilisenin güneydoğu alanında 2010'da keşfedilen A-N Sarnıcı kazılarında bulunan seramikler Bizans, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerine ait zengin örnekleri kapsar. Kazıevi deposunda korunmakta olan Aydınoğulları Beyliği ve Erken Osmanlı Dönemi seramikleri üzerinde yaptığımız çalışmalarda Anadolu Selçukluları vasıtasıyla gelmiş bazı etkileri, İslam öncesi Türk sanatına bağlayabileceğimizi gördük. Yaşanan coğrafyanın, toplumsal yapının ve inanç sisteminin değişmiş olmasına rağmen sanatsal etkilerin süregelmesi, kültürel hafızanın varlığını vurgulaması açısından ilginç ve irdelenmesi gereken bir durumdur. Bildiride, seramik eserler üzerinde saptadığımız üç dilimli taç, insan yüzü güneş, kanatlı aslan ve diğer hayvan figürleri gibi bulguların Orta Asya Türk sanatına dayanan kökenlerinin, karşılaştırmalı olarak sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayasuluk, Seramik, Orta Asya.

INFLUENCES OF MIDDLE ASIAN TURKISH ART ON AYASULUK CERAMICS

Abstract

The findings from the excavation and restoration studies on Ayasuluk Castle and Ioannes Theologos Basilica, which is located at the southern slop surrounded by castle walls, and the ceramics found during the excavations of A-N cistern, which was discovered on the southeast area of the church in 2010, contain vast numbers of examples belonging to Byzantine, Aydınoğulları and Early Ottoman periods. We have discovered that we could link some of the effects coming via Anatolian Seljuks to the pre-Islamic Turkish art as a result of our studies on Aydınoğulları and Early Ottoman Period ceramics that are being preserved in the excavation house depot. The continuation of the artistic effects is an interesting situation that has to be examined for the emphasis of the presence of the cultural memory even though the geography, social structure and belief system have changed. In this paper, it is aimed to comparatively present the Middle Asian Turkish art roots of three rimmed crown, human faced sun, winged lion and other animal figures that we have detected on ceramic wares as decoration elements.

Keywords: Ayasuluk, Ceramics, Middle Asia.

İzmir'in Selçuk ilçesinin 1914 yılına dek kullanılan adı olan Ayasuluk, Aziz Yuhanna Hac kilisesinden kaynaklanmaktadır. Kentin, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde, Aziz Ioannes'in (İncil yazarı Yuhanna) unvanından ve mezarının da bulunduğu büyük kiliseden ötürü "Hagios Theologos (tanrısal söz)" şeklindeki adı, Türk hâkimiyetinde Ayasuluk'a dönüşmüş, Beylikler döneminde limanı aktif olarak kullanan İtalyan tacirler bu ismi "yüksek yer" anlamına gelen Altoluogo'ya çevirmiştir¹. Aydınoğulları Beyliği, dönemin Latin kaynaklarında, Ayasuluk limanının hâkimi olmalarından ötürü *Altoluogo Beyliği* adıyla geçer².

Kente Türk varlığına dair ilk bilgiler Bizans kaynaklarında yer alır. Tarihçi prenses Anna Komnena'nın anılarından Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra, Doğu Roma Sarayı'nda tutsak

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. e-mail: gulgunyilmaz@trakya.edu.tr

¹ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s.33; Cahit Telci, *Üç Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluk*, İstanbul, 2010, s. 22.

² Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice: Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 1983, s. 78, 109, 190, 199, 218, 223, 234; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, İstanbul, s. 141, 158.

iken kaçarak İzmir bölgesine gelen Çaka Bey'in, bölgedeki Türkleri bir araya topladığını ve burada bir kıyı beyliği meydana getirdiğini öğreniyoruz³. Çaka Bey 1081 yılında İzmir'i, ardından Urla ve Foça'yı almış, oluşturduğu donanma ile Midilli, Sakız, Rodos ve Sisam Adalarını ele geçirmiş, o sıralarda Tanrıvermiş Bey'in elinde bulunan Ayasuluk limanını da hâkimiyet sahasına kazandırmıştır.⁴ Ancak I. Haçlı seferinden faydalanan İmparator I. Alexios Komnenos Anadolu'nun büyük bir bölümü ile beraber Ayasuluk'u da 1097 yılında yeniden Doğu Roma topraklarına katmıştır.⁵ I. Aleksios Komnenos sadece Haçlıların askeri gücünden yararlanmamış, Çaka Bey'in damadı Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a kayınpederi ile arasını bozacak bir ihbar mektubu da göndermiştir. Böylelikle kendisine komplo kurulduğuna inandığı Kılıçarslan'ın Çaka Bey'i öldürmesine neden olmuş ve hile ile güçlü bir rakibi bertaraf etmesini bilmiştir.⁶ Bu tarihten sonra yeniden Doğu Roma yönetimine giren Ayasuluk, Doğu Roma Devleti'nin güç yitirmeye başlamasıyla Menteşeoğulları ile Germiyanogulları'nın mücadelesine sahne olmuş, 1304 yılında Menteşeoğulları Beyliğinden Sasa Bey'in yönetimine bağlanmış, 1308'de ise Germiyanogulları'nın batı seferlerini yöneten Aydınolu Mehmed Bey tarafından fethedilmiştir⁷. Ayasuluk Türklerin eline geçtikten sonra Aziz Yuhanna kilisesinin bir bölümü camiye çevrilmiş, bir bölümü ise ambar olarak kullanılmıştır. 1333 yılında Ayasuluk'a gelen İbn Battuta buradaki camiden detaylı bir şekilde bahsetmektedir⁸.

Yıldırım Bayezid'in 1389–1390 kışında düzenlediği seferde Osmanlı hâkimiyetine giren Ayasuluk, Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra ise tüm Anadolu'yu egemenliği altına alan Timur tarafından, bir süre üs olarak kullanılmış, olasılıkla bu dönemde Moğol ordusu yerli halkla irtibata girmiştir. Timur ile anlaşma yapan Aydınogulları kentin yönetimini yeniden almış, bu durum II. Murad'ın 1426'da kenti yeniden Osmanlı topraklarına katmasına değin sürmüştür. 15. yüzyılda Ayasuluk, on altı mahalleden oluşan, Müslüman ve Hıristiyan halkın birlikte yaşadığı kalabalık bir liman kentidir. 16. yüzyıldan sonra İzmir ve Kuşadası limanlarının gelişmesi Ayasuluk'un sönmesinde etkili olmuştur⁹. Kazı buluntuları arasında 16.-17. yüzyıl malzemesi yok denecek kadar azdır.

Ancak unutulmaması gereken nokta, toprakların hâkimiyeti kimde olursa olsun, 1080'lerden itibaren burada gayrimüslim halkla bir arada yaşayan, ticari ve sosyal ilişkiler kuran, kültürel ve sanatsal etkileşime geçen bir Türk nüfusunun varlığıdır.

Aziz Yuhanna kilisesinin giriş holünden sonra ana nefte yer alan sütunlarda, mermer yüzey üzerine gagalama ve kazıma tekniğinde yapılmış 8 keçi, 3 geyik, 1 kurt/köpek ve 2 insan figürü tespit edilmiştir. 1360-1361 tarihinde meydana gelen deprem sonucu Aziz Yuhanna kilisesi tamamen yıkılmış, kullanılmaz hale gelmiştir. Sütunlar üzerinde, yerden yaklaşık 1,60 m. yüksekliğe yapılmış olan resimlerin, kilise tamamen yıkılmadan önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle resimlerin son yapım tarihi 1360 yılı olmalıdır. Resimlerde Moğolistan, Azerbaycan / Kubistan, Kırgızistan / Kazarman-Saymalıtış'ta örneklerini bildiğimiz Türk etkisi açıktır¹⁰. Resimler, Beylikler dönemi Müslüman Türk toplumunda yaşamaya devam eden Orta Asya geleneğinin temsilcileridir.

³ Zeki Arıkan, "XIV-XVI. yüzyıllarda Ayasuluğ", *TTK Belleten*, LIV/209, 1990, s. 125.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, Ankara, 1966, s. 57-58.

⁵ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 33.

⁶ Kurat, *a.g.e.*, s. 54.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, Ankara, 1988, s. 66.

⁸ İbn Batuta, *Voyages II: De la Mecque aux steppes russes* (Çev. C. Defremery - B. R. Sanguinetti), Paris 1982, s. 141.

⁹ Cahit Telci, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰ Fuat Yılmaz, "Aziz Yuhanna Hac Kilisesi (İzmir/Selçuk) Sütunlarındaki Türk İzleri", *2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi* (2-5 Aralık 2015), İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, (baskıda).

Zirvesinde Ayasuluk İç Kalesinin, güney yamacında surla çevrili Aziz Yuhanna Hac Kilisesi ve birimlerinin yer aldığı Ayasuluk Tepesi'nde 1960-2003 yılları arasında Efes Müzesi Müdürlüğü tarafından yürütülen kazı ve onarım çalışmaları, 2007 yılından beri Pamukkale Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi ortaklığında sürdürülmektedir. İç Kale, kilise ve kilisenin güneydoğu alanında 2010'da keşfedilen A-N Sarnıcı kazılarında bulunan seramikler Doğu Roma, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerine ait zengin örnekleri kapsamaktadır.

Efes Müzesi envanterine alınan ve kazıevi deposunda korunmakta olan Aydınoğulları Beyliği ve Erken Osmanlı Dönemi seramikleri üzerinde, Anadolu Selçukluları vasıtasıyla gelmiş bazı etkilerin, İslam öncesi Türk sanatına bağlandığı görülmektedir. Orta Asya'dan Anadolu'da uzanan tarihsel serüvende yaşanan coğrafyanın, toplumsal yapının ve inanç sisteminin değişmiş olmasına rağmen sanatsal etkilerin süregelmesi, kültürel hafızanın varlığını vurgulaması açısından ilginç ve irdelenmesi gereken bir durumdur.

Ayasuluk kazılarında ele geçen Beylikler dönemi ve Erken Osmanlı seramikleri üzerinde saptadığımız çeşitli hayvan ve fantastik hayvan figürleri; hayat ağacı; insan yüzü güneş; insan figürlerinde üç dilimli taç ve lüleli saçlar gibi ayrıntılar Orta Asya Türk sanatına uzanan izler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayasuluk kazılarında 14. yüzyıl Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi tabakalarından toplam 10 adet pişmiş toprak hayvan heykelciği parçası bulunmuştur¹¹. Heykelcik/oyuncakların koç, at, pars veya köpek gibi Türk ikonografisinde, on iki hayvanlı takvim sisteminde ve Avrasya hayvan üslubunda yeri olan hayvanlar ile kartal gibi iktidar sembolü hayvanları tasvir etmesi dikkati çekmektedir (Foto.1). Eş zamanlı olarak Anadolu'nun başka merkezlerinde de üretilmiş olan pişmiş toprak hayvan heykelcik/oyuncaklarının¹² Türklerin göçebe yaşamından, eski takvim sistemlerinden ve Avrasya hayvan üslubundan izler taşıdığı açıktır.

Hayvan figürlerinin Türk sanatındaki yeri sembolik anlamlardan kaynaklanır. Örneğin Altay yaratılış efsanesinde önemli bir yer tutan balık; bereket, refah ve bolluğu sembolize eder¹³. Selçuklu saray süslemesinde de balık figürünün gerek duvar çinilerinde gerekse alçı kabartmalardaki örnekleri bilinmektedir. Firuze sıraltına siyah boya bezemeli Selçuklu seramiklerinde de balık figürüne sıkça rastlanır. Beylikler döneminde mimari süslemede görmediğimiz figüratif anlatım, el sanatı ürünlerinde ve seramik eşyada varlığını sürdürmüştür. Ayasuluk Aziz Yuhanna Kilisesi Atriumu 1984 kazılarında bulunmuş, monokrom sgraffito tekniğindeki, 15. yüzyıla tarihlenen yeşil sırlı ibrik parçası, tüm Ortadoğu'da üretkenliği simgeleyen balık figürüyle süslüdür (Foto.2; Çizim 1)¹⁴. Gönül Öney tarafından tanıtılmış olan

¹¹ Gülgün Yılmaz, "Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazılarında Bulunan Pişmiş Toprak Hayvan Heykelcikleri", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (22-24 Ekim 2014), Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi, (baskıda).

¹² Nurşen Özkul-Fındık, "Anadolu Arkeolojisinde Bazı Seramik Oyuncaklar (XII.-XV. yüzyıllar)", *Millî Folklor*, Yıl: 26, S. 101, 2014, s. 252-264. Ayrıca bkz. İznik: V. Belgin Demirsar-Arlı, "İznik Çini Fırınları Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları", *XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 4, 2011, s. 54; V. Belgin Demirsar-Arlı, "İznik Çini Fırınları Kazısı 2010 Yılı Çalışmaları", *XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.3, 2012, s.395; Hülya Bilgi, *Ateşin Oyunu: Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri*, İstanbul, 2009, s. 52, r.30; Ara Altun-V. Belgin Demirsar-Arlı, "İznik Çini Fırınları Kazısı 2003 Yılı Çalışmaları", *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, 2005, s. 257; Bedri Yalman, "2002 Yılı İznik Tiyatro Kazısı", *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, 2005, s. 397; Ara Altun-V. Belgin Demirsar-Arlı, "İznik Çini Fırınları Kazısı 2002 Yılı Çalışmaları", *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, 2005, s. 404; Oktay Aslanapa-Şerare Yetkin-Ara Altun, *İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem 1981-1988*, İstanbul, 1989, s. 86; Mükerrer Pakker, "Anadolu Beylikler Devri Keramik Sanatı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1964-1965, s. 158, Res.19; Nakış Karamağaralı, "Ahlat Sırlı Seramikleri", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, 2007, s. 140. Beycesultan: Eşref Abay, Fulya Dedeoğlu, "Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu", *XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.4, 2012, s. 308, fig. 5/2.

¹³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, 2000, s. 144.

¹⁴ Gülgün Yılmaz, "St. Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi Atrium Kazılarında Bulunan Seramik Eserler", *Mustafa Büyükkolancı ya Armağan Kitabı* (Ed. Celal Şimşek-Bahadır Duman-Erim Konakçı), İstanbul, 2015, s. 773, kat. no. 3.3.

Kalehisar Kalesi kazılarında bulunmuş balık figürlü seramik parçası da Ayasuluk balıklı seramiği gibi yeşil sırlı ve sgraffito tekniklidir¹⁵.

Balık gibi kuş da Türk semboller dünyasında yer sahibidir. Divan-ı Lügat'te Türk'te kuşlar genel olarak beylik, kut ve talih simgesi olarak anılır¹⁶. Şaman giysilerinde kuş figürünün bulunması, onun yer-gök seyahatini gösterir¹⁷. Anadolu Selçuklu Türbelerinin cephe kabartmalarında kuş figürlerinin yer almasında, Orta Asya geleneğinde kuşun ruhu simgelemesi geleneği yatmaktadır¹⁸. Kabartma bezemeli, sırsız Selçuklu ve Artuklu seramikleri kuş figürü açısından zengin örnekler sunar. Ayasuluk seramiklerinden kabartma bezemeli sırsız bir testi parçası (Foto.3), aynı geleneğin 14. yüzyıl Beylikler ve Erken Osmanlı seramiklerinde de sürdüğünü gösteren örneklerden biridir.

Kuşlar arasında kartal koruyucu ruhu ve hükümdarlığı simgeler¹⁹. Ayasuluk 2012 kazılarında Beylikler dönemi tabakasından bulunmuş olan kartal heykelciği başı yeşil sırlı olup, detaylar sgraffito tekniğiyle işlenmiştir (Foto. 4).²⁰

Kuş figürü bazen hayat ağacı motifiyle birlikte görülür. Ağacın dalları arasında gizlenen kuşlar İslam inancına göre cennet kuşları, Şamanizm geleneğinde ise şaman ruhlarıdır.²¹ Mircea Eliade'ye göre "Ağacın kutsal güçlerle yüklü olmasının nedeni, dikey oluşu, topraktan bitmesi, yapraklarını kaybedip sonra yeniden kavuşması yani kendini sürekli yenilemesi, anlamsal olarak ölüp-dirilmesidir"²². Yeraltına kökleriyle, gökyüzüne de dallarıyla uzanması, ağacın, yaşamla ölüm arasında merdiven gibi bir bağlantı kurduğu inancını doğurmuştur²³. Yakut Türklerinde ağaca kurban kesme ve kurban derilerini ağaca asma geleneği vardır. Şamanın kozmik yolculuğu, üzerine oyuklar açılmış kayın ağacı gövdesine tırmanma şeklinde törensel olarak canlandırılır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da kutsal olarak ağaçlara bağlılıkları sürmüştür. Gazne Sultanı Mahmud'un doğumu öncesinde, babası Kayı oğuzlarından Sebük Tegin rüyasında büyük bir ocağın içinden büyük bir ağacın çıktığını görür. Rüyanın yorumu, doğacak bebeğin büyük bir hükümdar olacağı şeklindedir²⁴. Rüya da ağaç görme ve egemen olma öyküsü Osman Bey için de anlatılagelmiştir. Selçuklularda da ağaç hâkimiyet sembolü olarak kullanılır ve Selçuklu medreselerinin cephe süslemelerinde devlet ağacı olarak yer alır. Ayasuluk seramik buluntuları arasında yer alan kabartmalı sırsız bir testi parçası (Foto.5), Sivas Gökmedrese cephesindeki hayat ağacına benzerliği ile geleneğin 15. yüzyıla dek sürdüğünü hatırlatmaktadır.

Aslan da hemen tüm kültürlerde olduğu gibi Türklerde de hâkimiyet sembollerindedir. Koruyuculuk, güç, kudret sembolü olmanın yanı sıra aslan, yeraltı ve gökyüzü seyahatinde şamanın yol arkadaşıdır²⁵. Çin kaynaklarından derlenen bilgilere göre aslan, Hunlarda tahtı simgelemektedir²⁶. Selçuklu Dönemi taş aslan heykellerinde Avrasya hayvan üslubuna dek giden "eğri kesim tekniğinin uygulandığı görülür"²⁷. Gazne Sultan III. Mesud Sarayı kazılarında ele geçmiş olan kabartma hayvan figürlü duvar çinileri hayvan tasvir etme alışkanlığının, İslam'ın

¹⁵ Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1966-1968, s. 144.

¹⁶ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁷ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸ Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara, 1992, s. 44.

¹⁹ Öney, *a.g.e.*, s. 43.

²⁰ Gülgün Yılmaz, *a.g.e.*, kat. no. 10.

²¹ Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, 1969, s. 290.

²² Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul, 2005, s. 60-vd.

²³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, İstanbul, 1997, s. 74.

²⁴ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004, s. 48.

²⁵ Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)*, XIII, 1971, s. 37.

²⁶ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 136.

²⁷ Öney, 1971, *a.g.e.*, s. 2.

kabulünden sonra da devam ettiğine dair erken örneklerdendir²⁸. Ayasuluk pişmiş toprak buluntuları arasında yer alan yeşil sırlı kanatlı aslan heykelciği parçası (Foto.6)²⁹, farklı hayvanları tek vücutta birleştiren Orta Asya geleneğinin bir uzantısıdır³⁰. Bu heykelcikte vücut simetrisi düzgündür. Omuz üzerinde kanat şeklinde bir çıkıntı yer almakta, kırılış şekliyle başın ileriye doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Kuyruk muntazam bir kıvrımla arkaya döndürülmüştür. Gazne III. Mesud Sarayı çinilerinden (Foto.7)³¹, Anadolu Selçuklu devri yapılarının dış cephe süslemelerinden (Foto.8)³² benzer şekilde kıvrım kuyruklu ve kanatlı aslan figürleri bilinmektedir. Bu figürün de 14. yüzyıl Anadolu insanının hafızasındaki Orta Asya ve Selçuklu sembollerinden kaynaklandığı açıktır.

Gönül Öney'e göre, "Yürüyüş pozisyonu içinde ön dış kalçadan yükselen kıvrık, yarım palmet formu kanatlar, Avrasya hayvan stiline etkisini gösterir"³³. Tam bu tarife uyan bir figür, Ayasuluk buluntusu kabartma bezemeli sırsız bir testi parçası üzerinde saptanmıştır (Foto.9). III. Alaeddin Keykubad'ın Milas baskısı sikkelerinde bu figürün çok benzeri görülmektedir (Foto.10)³⁴. Sikkelerde sırttan yükselen lotus benzeri kanat Ayasuluk kabartmasıyla birebir uyumludur. Ayrıca sikkelerde aslan figürünün üzerinde ve bacaklarının arasında yer alan iki adet yıldız motifine karşılık, Ayasuluk örneğinde yıldızları simgeleyen rozetler, figürün etrafında yuvarlak bir çerçeve oluşturmaktadır.

Türklerde uzun ve lüleli saçların, aslan yelesine benzemesinden ötürü rağbet gördüğü düşünülmektedir³⁵. Dolgun yanaklı, iri badem gözlü, ince uzun burunlu, ufak ağızlı ve uzun saçlı insan yüzleri Orta Asya kaynaklıdır³⁶. Ayasuluk buluntusu kabartma bezemeli sırsız bir testi parçası (Foto.11) üzerinde yanyana sıralanmış lüleli saçlı insan yüzleri yine Batı Anadolu Beylikler dönemi seramik sanatının kökenlerine dair ipuçları sunmakta, Ani kazısı buluntularını andırmaktadır³⁷.

İnsan yüzünün gezegen ve burç sembolü olarak kullanılması, örgülü saçlı veya saçsız olarak güneşi ya da ayı sembolize etmesi de yine Orta Asya geleneğidir.³⁸ Okuneyev devri taş oymasındaki güneş tasviri Orta Asya'da bu geleneğin ne kadar geriye gittiğini göstermektedir (Foto.2).³⁹ Kubadabad Sarayı çinilerinde de insan yüzü güneş betimleri görülmektedir (Foto.3). Ayasuluk buluntusu kabartma bezemeli sırsız bir testi parçası (Foto.15) üzerinde görülen çevresinde benek formu yıldızlar veya ışınlar dizili şematik insan yüzü de Artuklu sikkelerindeki insan yüzü güneş betimleri ile karşılaştırılabilir (Foto.14)⁴⁰.

Ayasuluk buluntuları arasında yer alan kabartma bezemeli 13. yüzyıl Artuklu küpü, doğrudan doğruya Doğu Anadolu'dan olasılıkla Diyarbakır'dan geldiği kesin olan tek örnektir. Küpün boyun kısmında yan yana sıralanmış üç dilimli taçlı insan başları (Foto.16) Tanrıça

²⁸ Gönül Öney, "Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, EÜ Edebiyat Fakültesi, S.III, 1984, s. 132; Venetia Porter, *Islamic Tiles*, London, 2005, s. 56.

²⁹ Gülgün Yılmaz, *a.g.e.*, kat. no. 6.

³⁰ Öney 1992, *a.g.e.*, s. 34.

³¹ New York: Metropolitan Museum of Art, env. no. 1975.193.2.

³² Öney, 1971, *a.g.e.*, s. 15-vd.

³³ Öney, 1971, *a.g.e.*, s. 23.

³⁴ Gültekin Teoman - Üstün Ereğ - Erol Olcaş, *Anadolu Selçuklu Figürlü Dirhemleri*, İzmir, 2009, s. 69.

³⁵ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 136.

³⁶ Öney, 1992, *a.g.e.*, s. 35.

³⁷ Beyhan Karamağaralı - Turgay Yazar, "Ani Kazısı Buluntuları", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 128, fig. 8.

³⁸ Öney, 1992, *a.g.e.*, s. 36.

³⁹ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 36-vd., res. 2.

⁴⁰ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara, 2002, s. 90, fig. 33a-34a.

Umay'dan⁴¹, Cami-üt Tevarih minyatürlerine⁴² (Foto.17) ve Anadolu Selçuklu dönemi melek tasvirlerine (Foto.18) kadar yansımış bir ikonografinin izlerini taşır.

Sonuç ve Değerlendirme:

Orta Asya'dan gelen göçebe el sanatı Avrasya üslubunun etkileri, 9.-14. yüzyıllar arası İslam dünyasında Türkistan'dan İspanya'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada kendini hissettirir. Öte yandan 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet'e geçmeye başlayan Türkler, eski inanışlarını İslam inancıyla bağdaştırma ve uzlaştırma yönüne gitmiştir. Bu açıdan 14. yüzyıla kadar Türk nüfusunun yoğun yerleşimine sahne olmuş olan Ege kıyıları ve limanları sanatsal etkileşimlere açık merkezler olmuştur. 14. yüzyıl Ayasuluk seramikleri üzerinde saptanan figürlü süslemenin, Türklerin;

- Orta Asya'dan getirdikleri,
- İran etkisiyle besledikleri,
- Anadolu'nun mirasıyla birleştirdikleri⁴³ ve
- Moğol istilasıyla güç kazandırdıkları⁴⁴

etkileri gösteren, İslam öncesi inanç sistemlerinden ve doğadan ilham alan sanatsal üretimlerinin bir uzantısı, ortak bir hafızanın ürünleri olduklarını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abay, Eşref-Dedeoğlu, Fulya, "Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu", XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.4, 2012, s. 303-330.

Altun, Ara - Demirsar-Arlı, V. Belgin, "İznik Çini Fırınları Kazısı 2002 Yılı Çalışmaları", XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, 2005, s. 403-412.

Altun, Ara - Demirsar-Arlı, V. Belgin, "İznik Çini Fırınları Kazısı 2003 Yılı Çalışmaları", XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, 2005, s. 255-264.

Arıkan, Zeki, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", TTK *Bulleten*, LIV/209, 1990, s.121-177.

Aslanapa, Oktay-Yetkin, Şerare-Altun, Ara, *İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem 1981-1988*, İstanbul, 1989.

Bilgi, Hülya, *Ateşin Oyunu: Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M.Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri*, İstanbul, 2009.

Bilici, Kenan, "Anadolu Selçuklu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu: Erken Devir Örnekleri Üzerine Bir Deneme", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, EÜ Edebiyat Fakültesi, II, 1983, s. 19-27.

Çaycı, Ahmet, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara, 2002.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, 2000.

Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul, 2007.

---

⁴¹ Sergei G. Skobelev, "Ancient Turks Fertility Goddess 'Umai': The Style and Features of the Iconography", *1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, Ekim 2014, s.35-44; Julij Khudjakov, – Alisa Borisenko – Karina Belinskaja: "Women Images in Painting and Monumental Art of Ancient Turks of Central Asia", *1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, Ekim 2014, s. 9-18.

⁴² Zühre İndirkaş, *Türklerde Hükümdar Tacı Gelenegi*, Ankara, 2002, s. 49-vd.

⁴³ Kenan Bilici, "Anadolu Selçuklu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu: Erken Devir Örnekleri Üzerine Bir Deneme", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, EÜ Edebiyat Fakültesi, II, 1983, s. 20.

⁴⁴ Gönül Öney, "Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, s. 191.

- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997.
- Demirsar-Arlı, V. Belgin, “İznik Çini Fırınları Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları”, *XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.4, Ankara, 2011, s. 51-64.
- Demirsar-Arlı, V. Belgin, “İznik Çini Fırınları Kazısı 2010 Yılı Çalışmaları”, *XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.3, Ankara, 2012, s. 391-408.
- Esin, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004.
- Ibn Batuta, *Voyages II: De la Mecque aux steppes russes* (Çev. C. Defremery - B. R. Sanguinetti), Paris, 1982.
- İndirkaş, Zühre, *Türklerde Hükümdar Tacı Geleneği*, Ankara, 2002.
- Karamağaralı, Beyhan-Yazar, Turgay, “Ani Kazısı Buluntuları”, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 123-131.
- Karamağaralı, Nakış, “Ahlat Sırlı Seramikleri”, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 135-156.
- Khudjakov, Julij, – Borisenko, Alisa– Belinskaja, Karina: “Women Images in Painting and Monumental Art of Ancient Turks of Central Asia”, *1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, Ekim 2014, s. 9-18.
- Kurat, A. Nimet, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, Ankara, 1966.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, İstanbul, 1997.
- Öney, Gönül, “Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1966-1968, s. 142-159.
- Öney, Gönül, “Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, s. 187-192.
- Öney, Gönül, “Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları”, *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, 1969, s. 283-301.
- Öney, Gönül, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü”, *Anadolu (Anatolia)*, XIII, 1971, s. 1-64.
- Öney, Gönül, “Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, EÜ Edebiyat Fakültesi, III, 1984, s. 123-132.
- Öney, Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara, 1992.
- Özkul-Fındık, Nurşen, “Anadolu Arkeolojisinde Bazı Seramik Oyuncaklar (XII.-XV. yüzyıllar)”, *Millî Folklor*, Yıl:26, 101, 2014, s. 252-264.
- Paker, Mükerrerem, “Anadolu Beylikler Devri Keramik Sanatı”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1964-1965, s. 155-182.
- Porter, Venetia, *Islamic Tiles*, London, 2005.
- Roux, J. Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul, 2005.
- Skobelev, Sergei G., “Ancient Turks Fertility Goddess ‘Umai’: The Style and Features of the Iconography”, *1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, Ekim 2014, s. 35-44.
- Telci, Cahit, *Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ*, İstanbul, 2010.

- Teoman, Gültekin-Erek, Üstün-Olcaş, Erol, *Anadolu Selçuklu Figürlü Dirhemleri*, İzmir, 2009.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I.: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, İstanbul, 1990.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, Ankara, 1988.
- Yalman, Bedri, "2002 Yılı İznik Tiyatro Kazısı", *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, Ankara, 2005, s. 391-402.
- Yılmaz, Fuat, "Aziz Yuhanna Hac Kilisesi (İzmir/Selçuk) Sütunlarındaki Türk İzleri", 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi* (2-5 Aralık 2015), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, (baskıda).
- Yılmaz, Gülgün, "Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazılarında Bulunan Pişmiş Toprak Hayvan Heykelcikleri", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (22-24 Ekim 2014), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, (baskıda).
- Yılmaz, Gülgün, "St. Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi Atrium Kazılarında Bulunan Seramik Eserler", *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan Kitabı*, Ed. Celal Şimşek-Bahadır Duman-Erim Konakçı, İstanbul, 2015, s. 767-779.
- Zachariadou, Elizabeth A., *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice: Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 1983.

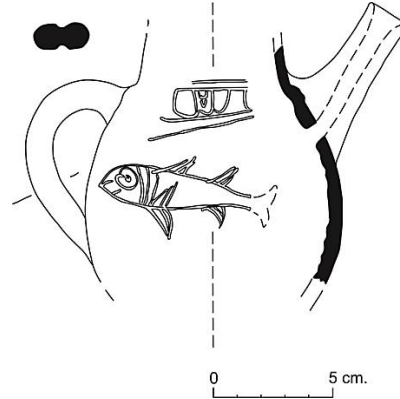
FOTOĞRAFLAR

Foto. 1: Ayasuluk pişmiş toprak hayvan heykelcikleri, 14. yüzyıl

Foto. 2: Aziz Yuhanna Kilisesi Atrium alt yapısı kazısı (1984), monokrom sgraffito tekniğinde balık figürlü ibrik parçası, 15. Yüzyıl

Çizim 1: Balık figürlü ibrik parçasının çizimi (Fuat Yılmaz)

Foto. 3: Ayasuluk kabartma kuş figürlü sırsız-kabartmalı testi parçası, 14. yüzyıl

Foto. 4: Aziz Yuhanna Kilisesi GDA 2012 kazısı (APE6.2, +40.87 m / Müze ETD. 12/20), monokrom sgraffito tekniğinde kartal heykelciği başı, 14. yüzyıl

Foto. 5: Ayasuluk hayat ağacı betimli sırsız-kabartmalı testi parçası, 14. yüzyıl

Foto. 6: Ayasuluk pişmiş toprak kanatlı aslan heykelciği parçası, 14. Yüzyıl

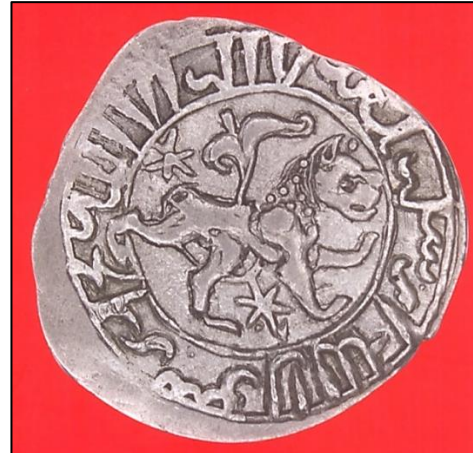
Foto. 7: Gazne Sultan III. Mesud Sarayından kabartma kanatlı aslan figürlü çini, 13. yüzyıl (Metropolitan Museum of Art, New York).

Foto. 8: Konya Kalesi'nden kanatlı aslan figürlü taş kabartmadan detay, 13. Yüzyıl (İnce Minareli Medrese Müzesi, Konya)

Foto. 9: Ayasuluk yarım palmet kanatlı aslan (figür siyahla belirginleştirilmiştir) betimli sırsız-kabartmalı testi parçasından detay, 14. yüzyıl

Foto. 10: Selçuklu, III. Alaeddin Keykubad'ın Milas baskısı dirheminde yarım palmet kanatlı aslan figürü, M. 1300-1

Foto. 11: Ayasuluk insan masklı sırsız-kabartmalı testi parçasından detay, 14. Yüzyıl

Foto. 12: Okunyeve kabartmasından insan yüzü güneş, M.Ö. 2. binyıl (Hakasya Milli Müzesi)

Foto.13: Kubadabad Sarayı çinisinde insan yüzü güneş, 13. yüzyıl (İnce Minareli Medrese Müzesi, Konya)

Foto.14: Artuklu II. Necmeddin İlgazi sikkesinde, benek formu ışınlarla çevrelenmiş insan yüzü güneş betimi, 1298

Foto.15: Ayasuluk benek formu ışınlarla çevrelenmiş insan yüzü güneş (figür siyahla belirginleştirilmiştir) betimli sırsız-kabartmalı testi parçasından detay, 14. Yüzyıl

Foto.16: Ayasuluk buluntusu Artuklu küpünden üç dilimli taçlı insan yüzü detayı, 13. yüzyıl

Foto.17: Cami-üt-Tevarih'teki Sultan Berk-Yaruk bin Melikşah portresinden detay, 14. yüzyıl (Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi)

Foto.18: Konya Kalesi'nden üç dilimli taçlı melek figürlü taş kabartmadan detay, 13. yüzyıl (İnce Minareli Medrese Müzesi, Konya)